

HERDERS GROSSER BIBELATLAS, Freiburg, Herder 1989, 255 ss.

Jest to niemieckie opracowanie angielskiego oryginału, który ukazał się w serii atlasów londyńskiego dziennika „The Times” (*The Times Atlas of the Bible*), London, Times Book 1987). Wydawnictwo to może się poszczycić doskonałymi atlasami: ogólnym (*The Times Atlas of the World*), historycznym (*The Times Atlas of World History*) i archeologicznym (*The Times Atlas of Archaeology*).

Omawiany atlas wzoruje się na atlasie historycznym Timesa. Został opracowany przez międzynarodowy zespół około 50 biblistów, historyków, archeologów, kartografów, językoznawców i teologów pod kierownictwem znanego wydawcy ANET i ANEP J. B. Pritcharda z uniwersytetu w Pensylwanii (USA). Wydanie niemieckie zostało sporządzone przez O. Keela i M. Küchlera z Instytutu Biblijnego we Fryburgu Szwajcarskim. Atlas został wydrukowany we Włoszech.

Na wewnętrznych stronach okładki z przodu jest mapa fizyczna Palestyny z miejscowościami Starego Testamentu, a z tyłu, na takiej samej mapie Palestyny, zostały zaznaczone nowe miejscowości będące kontynuacją starotestamentalnych oraz nowe miasta z okresu hellenistyczno-rzymskiego. Naniesione zostały nazwy najważniejszych miejscowości wymienionych w Biblii i w źródłach pozabiblijnych, a ich identyfikację przeprowadzono na podstawie przekazu biblijnego, nowożytnych nazw arabskich i wykopalisk archeologicznych. Trafnie wybrane poziomicze: 0, 100, 500 metrów ukazują trzy główne składniki krajobrazu Ziemi Świętej: niziny, pogórze i góry. Mapy nie są, jak się to powszechnie stosuje, orientowane na północ, ale w celu ułatwienia korzystania z atlasu (nie trzeba go obracać) mamy po lewej stronie północ, po prawej południe. Możliwość korzystania z atlasu bez konieczności obracania go o 90° dotyczy wszystkich map.

Na s. 2-3 przedstawiono rekonstrukcję Jerozolimy Nowego Testamentu ze świątynią (to samo na s. 166-167, tu z legendą). Układ atlasu jest następujący: Wprowadzenie niemieckich wydawców (s. 5-6), spis treści (s. 7-14), tablice chronologiczne (s. 15-23), sam atlas z podziałem na ST (s. 24-133), epokę międzytestamentalną (s. 134-149) oraz NT (s. 150-191), skróty (ksiąg biblijnych i ogólne — s. 192), dokumentacja map i materiału ilustracyjnego (s. 193-194), skorowidze (poprzedzone wyjaśnieniem terminów występujących w nazwach miejscowych — s. 195, skorowidz cytatów biblijnych — s. 196-200, imion — s. 201-207, skorowidz rzeczowy — s. 208-225, miejscowości na mapach przeglądowych wewnętrznych okładek — s. 226-228, miejscowości występujących w części atlasowej — s. 228-255). Część skorowidzowa atlasu (od s. 193) odróżnia się rodzajem, jakością i kolorem papieru od kredowego, użytego w części zasadniczej atlasu. Wprowadzenie niemieckich wydawców wymienia poprzedników obecnego atlasu (H. Guthe, *Bibelatlas* 1911, ²1926, L. H. Grollenberg, *Atlas van de Bijbel* 1954, wyd. niem. *Bildatlas zur Bibel* 1957, ⁴1962, Y. Aharoni-M. Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas* 1968, wyd. niem. 1982) oraz przedstawia koncepcję atlasu Pritcharda. Od Grollenberga przejęto cel dydaktyczny atlasu: równoczesne uwzględnienie ram geograficznych, historycznych i kulturowych jakiegoś wydarzenia. Fotografie zastąpiono jednak więcej mówiącymi mapami. Za Aharonim każde wydarzenie lub sytuacja zostały zilustrowane mapą, znaleziskami archeologicznymi i objaśnione krótkim tekstem. Szczególną rolę, zgodnie

z charakterem publikacji, odgrywają w atlasie mapy. Nie są to jednak mapy sporządzone według tradycyjnych odwzorowań kartograficznych. Są to mapy podobne do obrazów satelitarnych Ziemi, ukazujących jej kulistość. Nie wszystkie mapy, jak już wspomniano, są ukierunkowane na północ. Wykorzystanie różnokolorowych linii, strzałek itp. znaków ułatwia ukazanie wędrówek, marszrut wojska, tras deportacji. Posłużenie się różnymi technikami w przedstawianiu zjawisk i wydarzeń sprawia, że już same mapy niejako opowiadają o tym, co się wydarzyło.

W porównaniu z dotychczasowymi atlasami zostały poszerzone zarówno ramy czasowe, jak i geograficzne. Historia Palestyny rozpoczyna się od epoki Epipaleolitikum (ok. 11000 lat przed Chr.), a zasięg map obejmuje cały starożytny Wschód. Atlas ukazuje nie tylko miejsce i czas wydarzeń, ale także kulturę, opartą przede wszystkim na zabytkach kultury materialnej, oraz uwzględnia po raz pierwszy w takim zakresie życie codzienne ludzi. Autorzy atlasu posługują się różnymi „środkami wyrazu”: mapy, fotografie znalezisk archeologicznych, tabele, rekonstrukcje miast, obiektów lub przedmiotów itp.

Chronologia opiera się na publikacjach angielskich autorów, ale została sprawdzona i skorygowana przez niemieckich wydawców. Tablice chronologiczne obejmują okres od 1500000 lat przed Chr. do 135 r. po Chr. Dotyczące historii izraelskiej mają następujący układ kolumn: wydarzenia, które miały wpływ na historię Palestyny, wydarzenia w dominujących w danym okresie mocarstwach, epoka archeologiczna, powstanie ksiąg biblijnych.

Historia ST została podzielona na następujące okresy zatytułowane: Na początku, Prehistoria Izraela (Patriarchowie), Przed powstaniem narodu izraelskiego (Bliski Wschód pod dominacją Egiptu), Początki Izraela (Narodziny narodu), Wczesny okres królewski (Saul, Dawid), Państwo Salomona, Państwo podzielone (Izrael — Juda), Juda w zasięgu dominacji Asyrii i Babilonii. Okres międzytestamentalny został podzielony na dwie części: Okres perski, Okres hellenistyczny. Nowy Testament to czas dominacji Rzymu. Rozdział końcowy: Archeologia — Geografia historyczna jest zwięzłym wprowadzeniem do archeologii biblijnej.

Atlas w sposób harmonijny ukazuje trzy obszary wydarzeń przeszłości: geografie, historię i kulturę. Wszystkie one dochodzą do głosu w każdej jednostce tematycznej publikacji, jaką stanowią najczęściej dwie otwarte strony atlasu. W kolorowej ramce u góry (każdy z trzech okresów ma swój kolor) mamy zwięzłą prezentację danej jednostki tematycznej. Znaczną część lewej strony, a czasami i część prawej, obejmuje tekst objaśniający omawiane wydarzenie lub okres historii. Na końcu tego tekstu podano odpowiedni cytat Pisma św. Zasadniczą część prawie każdej jednostki stanowi mapa znajdująca się zwykle u dołu i rozciągająca się najczęściej przez obydwie strony. Czasami oprócz zasadniczej mapy mamy pomocnicze kartony. Całość dopełniają różnorodne tablice i fotografie znalezisk archeologicznych. Każda mapa, tablica lub fotografia przedmiotu są ponumerowane i zaopatrzone krótkimi objaśnieniami. Wszystkich jednostek tematycznych jest 86 (ST — 57, okres międzytestamentalny — 8, NT — 21).

Jak konkretnie został przedstawiony pewien temat, okres historyczny, niech posłuży przykład opracowania pierwszej jednostki na s. 24–25. Rozpoczyna ona pierwszy okres historii ST zatytułowany: Na początku. Została zaopatrzona nagłówkiem: Myśliwi i zbieracze — wczesne zdobywanie artykułów żywnościowych. W fioletowej ramce (to kolor ST, kolorem okresu międzytestamentalnego jest zieleń, okresu NT kolor niebieski) podano krótką, ogólną charakterystykę omawianego okresu. Tekst objaśniający zajmuje dwie trzecie lewej strony. Jako cytat biblijny korespondujący z okresem podano Rdz 10, 8–9 („...Nimrod, najślawniejszy na ziemi myśliwy...”). Pod tekstem tabela zestawiająca w kolumnach poszczególne kultury (Harif, Natuf, Kebara), miejsca znalezisk i częstotliwość odnalezionych szczątków zwierząt (gazela, daniel, koziorożec, wół, krowa, dzik, sarna, antylopa). Całą prawą stronę zajmuje mapa Palestyny, na której zaznaczono miejsca znalezisk kultury Natuf. W wolnej części mapy, po lewej stronie u góry jest zdjęcie kilku przedmiotów na stanowiskach kultury Natuf, świadczące o umiejętnościach artystycznych mieszkańców oraz o ich zajęciach (głowa człowieka, gazela, haczyki do łowienia ryb), wraz z objaśnieniami. Z mapy, tabeli, odnalezionych przedmiotów i objaśniającego tekstu dowiadujemy się o zasiedleniu, sposobie zdobywania

żywności i grzebania umarłych najstarszej warstwy ludności Palestyny. Żyli w okresie od 10800 do 8500 przed Chr. Ich siedliska znajdowały się przede wszystkim w górach judzkich i w okolicy Karmelu. Byli tu pierwszymi stałymi mieszkańcami. Posługiwali się kamiennymi narzędziami, budowali domy. Znane były groby wspólne i pojedyncze. Zmarłych grzebano z ozdobami. Do sporządzania różnego rodzaju uchwytów i grotów posługiwano się kośćmi zwierząt, porożem, rogami. Pożywienie zdobywano, polując na zwierzęta, łowiąc ryby, zastawiając sidła na ptaki i zbierając owoce dziko rosnących roślin i drzew. Najczęściej polowano na gazelę. Z odnalezionych tu przedmiotów (np. muszle morskie z Morza Czerwonego) można wnioskować, że uprawiano handel wymienny nawet z odległymi krajami. Kultura Natuf znika w tym czasie, kiedy pojawia się uprawa roli na terenie żyznego półksiężyca.

Wykazywanie wszystkich osiągnięć archeologii, historii, egzegezy i innych dyscyplin uświadamia nam, że Biblia to nie tylko dzieje narodu izraelskiego, ale także dzieje całego starożytnego Wschodu. Cel, jakim było ukazanie Izraela w ramach historii, kultury i religii starożytnego Wschodu, został przez autorów atlasu osiągnięty. Na najwyższe uznanie zasługują stanowiące zasadniczą część atlasu mapy, na których zaznaczono nie tylko rzeźbę terenu i miejscowości, ale także granice, drogi, marszruty wojsk, kampanie wojenne itp. Przyjęte odwzorowania naśladują kulistość Ziemi i dzięki swej plastyczności zamieszczone mapy przekonywująco przemawiają do ludzi oswojonych ze zdjęciami satelitarnymi Ziemi. Kolorystyka map jest przyjemna dla oka. Harmonijnie współbrzmiające z mapami pozostałe elementy atlasu: tabele, zestawienia, fotografie, rekonstrukcje itp. sprawiają, że otrzymaliśmy zwięzły, ale solidny zarys historii, geografii, kultury i religii ST, a w znacznej mierze także starożytnego Wschodu.

Atlas biblijny Pritcharda nie zastępuje całkowicie i nie eliminuje wcześniejszych atlasów (Guthe, Grollenberg) i ujęć kartograficznych Palestyny (wkładka do słownika *Biblisch-historisches Handwörterbuch*, 1979), ale je uzupełnia o najnowsze zdobycze archeologii, historii oraz wykorzystuje najnowsze osiągnięcia techniki kartograficznej i edytorskiej. Atlas biblijny Herdera należy do gatunku nazywanego „Nachschlagewerk”, podręcznego dzieła, do którego z konieczności, ale i z przyjemnością często się sięga, dzieła, które stale trzeba mieć pod ręką, źródła podstawowych informacji dotyczących Biblii i historii starożytnego Wschodu. Atlas Herdera jest jak najbardziej godną polecenia publikacją biblijną.

Ks. Antoni Dreja